

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٢٠٢٣

بسم الله الرحمن الرحيم

تبیین نظام تعلیم و تربیت از دیدگاه شهید مرتضی مطهری

کمیته بررسی و
ارزیابی نظامات و آراء علمی ایران

بوسیله:

سعید بانسی

پایان نامه

۱۳۸۱ / ۹ / ۳۰

ارائه شده به معاونت تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از
فعالیت‌های تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته‌ی:

تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی

از

دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه:

امضاء اعضاء کمیته پایان نامه:

.....
دکتر نورالدین بهین‌آئین ، استادیار بخش مبانی تعلیم و تربیت (رئیس کمیته)

.....
دکتر سیدعلی‌اکبر حسینی ، استاد بخش مبانی تعلیم و تربیت

.....
دکتر مهدی صابری ، استادیار بخش مبانی تعلیم و تربیت

تیرماه ۱۳۸۱

۶۴۰

تقدیم به :

ارواح طیبه شهیدان از صدر اسلام
تا کنون بالاخص روح بلند و ملکوتی علامه
شهید مرتضی مطهری

تشکر و قدردانی

اکنون که با لطف خداوند متعال موفق شدم تا قدمی هر چند کوتاه و ناقص در جهت شناسایی نظام تعلیم و تربیت از دیدگاه شهید مرتضی مطهری، بردارم جا دارد تا صمیمانه از راهنماییها و ارشادات استاد بزرگوار جناب آقای دکتر نورالدین بهین آیین که بعنوان استاد راهنما حقیر را در تهیه و تنظیم این رساله راهنمایی و یاری نمودند و همچنین از اساتید بزرگوار آقایان دکتر سید علی اکبر حسینی و دکتر مهدی صابری بعنوان اساتید مشاور، کمال تشکر و قدردانی بعمل آید. توفیقات روز افزون الهی را برای این بزرگواران از خداوند بزرگ مسألت دارم.

چکیده

تبیین نظام تعلیم و تربیت از دیدگاه شهید مرتضی مطهری

به وسیله‌ی :

سعید بانشی

از آنجا که نظام و چهارچوب کلی تعلیم و تربیت هر جامعه‌ای برخاسته از ارزشها، فرهنگ خواستها و ایدالهای حاکم بر آن اجتماع است و بهترین راه بدست آوردن و اطلاع یافتن از ارزشها، فرهنگ، خواستها و ایدالهای یک ملت و یک اجتماع، مراجعه به آراء و اندیشه‌های متفکران و اندیشمندان آن جامعه می‌باشد، در این تحقیق جهت آشنایی با آراء تربیتی شهید مرتضی مطهری بعنوان متفکر و دانشمندی صاحب‌نظر در عصر حاضر بر آن بوده‌ایم تا ضمن مراجعه به آثار بجای مانده از آن استاد فرزانه نظام تعلیم و تربیت را در قالب اهداف، برنامه، معلم، تدریس، یادگیری و ارزشیابی مورد بررسی قرار دهیم.

در این راستا و در جهت تحقق هدف مذکور کلیه آثار موجود شهید مطهری در زمینه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفت و مشخص گردید که اگرچه شهید مطهری با توجه به نیاز آن روزهای اجتماع بیشتر به فلسفه، کلام، تاریخ، اصول و فقه و مسائل عقیدتی پرداخته ولی می‌توان در لابه‌لای آثار و نوشته‌های او نکات قابل توجهی در رابطه با تعلیم و تربیت اسلامی یافت که می‌توان از آنها در تدوین چهارچوب کلی نظام تعلیم و تربیت جامعه اسلامی

ایران سود جست.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	۱- فصل اول: مقدمه
۴.....	۲-۱- هدف تحقیق
۴.....	۳-۱- اهمیت و لزوم تحقیق
۵.....	۴-۱- روش تحقیق
۷.....	۲- فصل دوم: آشنایی با شهید مطهری و آثار او
۸.....	۱-۲- زندگینامه
۱۲.....	۲-۲- امتیازات کلی آثار تربیتی شهید مطهری
۱۳.....	۳-۲- آثار و تألیفات
۱۶.....	۳- فصل سوم: اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه شهید مطهری
۱۷.....	۱-۳- فرد و اجتماع هدف تعلیم و تربیت اسلامی
۱۸.....	۲-۳- هدف نبوتها و بعثتها بعنوان هدف اصلی در تعلیم و تربیت اسلامی
۱۹.....	۳-۳- خودشناسی
۲۰.....	۴-۳- آزادی معنوی، هدف اصلی تعلیم و تربیت اسلامی
۲۱.....	۵-۳- ایجاد روحیه نقادی
۲۲.....	۶-۳- پرورش قوه تفکر و ابتکار
۲۳.....	۷-۳- ایجاد روح علمی درمتعلم
۲۴.....	۸-۳- ایجاد حس اعتماد به نفس

۲۵.....	خلاصه و ارزیابی
۲۶.....	۴- فصل چهارم: برنامه
۱۷.....	۴-۱- عمل تکیه گاه تعلیم و تربیت اسلامی
۲۸.....	۴-۲- عاقبت بینی بعنوان یکی از مبانی برنامه‌ها
	۴-۳- تنظیم برنامه‌های تعلیم و تربیت براساس علائق و استفاده از
۲۹.....	حکمت‌های ذوقی در برنامه‌ها
۲۹.....	۴-۴- بهترین زمان برای شکوفایی روح و استعدادها
۳۰.....	۴-۵- پرورش جسم در اسلام
۳۱.....	۴-۶- تسامح و تساهل در فراگیری علوم و دانشها
۳۲.....	۴-۷- کاربرد عنوان برنامه‌ای برای تعلیم و تربیت
۳۲.....	۴-۸- کار از نظر اسلام
۳۳.....	۴-۹- لزوم همگامی کار و دانش
۳۴.....	۴-۱۰- کار و تمرکز قوه خیال
۳۵.....	۴-۱۱- کار و فکر منطقی
۳۶.....	۴-۱۲- کار و تاثیر آن بر احساسات انسان
۳۶.....	۴-۱۳- کار و احساس شخصیت
۳۷.....	۴-۱۴- کار و آزمون خود
۳۷.....	۴-۱۵- کار و جلوگیری از گناه
۳۸.....	۴-۱۶- استعدادیابی در انتخاب کار
۳۹.....	۴-۱۷- ازدواج
۳۹.....	۴-۱۸- جهاد
۴۰.....	۴-۱۹- معاشرت با صالحان
۴۱.....	۴-۲۰- مشارطه، مزایقه، محاسبه، معاتبه، معاقبه بعنوان برنامه‌ای برای تربیت
۴۱.....	۴-۲۱- تفکر

- ۴۳..... ۲۲-۴- منابع تفکر در اسلام
- ۴۵..... ۲۳-۴- تقویت اراده
- ۴۵..... ۲۴-۴- ایمان، ضامن حکومت اراده
- ۴۶..... ۲۵-۴- نیایش و پرستش (عبادت)
- ۴۶..... ۲۶-۴- محبت
- ۴۷..... ۲۷-۴- تقویت حس حقیقت‌جویی
- ۴۹..... خلاصه و ارزیابی
- ۵۰..... ۵- فصل پنجم: معلم و صفات و وظایف او
- ۵۱..... ۱-۵- لزوم داشتن معلم و راهنما
- ۵۲..... ۲-۵- وجود معلم بیرونی لازم اما ناکافی
- ۵۳..... ۳-۵- تربیت خود، شرط اول معلم بودن
- ۵۳..... ۴-۵- عامل بودن معلم قبل از ناصح بودن
- ۵۴..... ۵-۵- رفق و لینت و پرهیز از خشونت در سخن و رفتار
- ۵۵..... ۶-۵- تفاوت قائل نشدن بین متعلمین
- ۵۵..... ۷-۵- تواضع و فروتنی
- ۵۶..... ۸-۵- واعظ بودن معلم
- ۵۷..... ۹-۵- ساده واضح صحبت کردن و عدم تکلف در کلام
- ۵۸..... ۱۰-۵- اعتراف به ندانستن
- ۵۸..... ۱۱-۵- خلوص نیت معلم و مبلغ
- ۵۹..... ۱۲-۵- شهامت و شجاعت
- ۵۹..... ۱۳-۵- صبر و استقامت
- ۶۱..... خلاصه و ارزیابی
- ۶۲..... ۶- فصل ششم: یادگیری و تدریس

- ۶-۶-۱- آزادی لازمه رشد فرد و اجتماع ۶۳
- ۶-۶-۲- شروط موفقیت یک پیام ۶۴
- ۶-۶-۳- لزوم به رشد رسیدن متعلم همزمان با آغاز فعالیت تدریس- یادگیری ۶۷
- ۶-۶-۴- لزوم توأم بودن عقل و علم (تفکر و معلومات) در فعالیت تدریس- یادگیری... ۶۷
- ۶-۶-۵- فعال سازی نقش متعلم در فعالیت تدریس - یادگیری و کاهش نقش معلم... ۶۷
- ۶-۶-۶- تدریس عملی بجای تدریس تئوری در مسائل تربیتی ۶۹
- ۶-۶-۷- ظرفیت نامحدود علمی بشر ۷۰
- ۶-۶-۸- علم مطبوع و علم مسموع و نقش معلم در پرورش علم مطبوع ۷۱
- ۶-۶-۹- الهام و اشراق نوعی تجربه یادگیری ۷۱
- ۶-۶-۱۰- سازندگی شدائد و سختیها و تکالیف دشوار ۷۲
- ۶-۶-۱۱- نازپروردگی و اثرات سوء آن بر تربیت و کمال انسان ۷۳
- ۶-۶-۱۲- نسبیت و موقت بودن روشها و وسایل در تعلیم و تربیت ۷۴
- ۶-۶-۱۳- ترس و ارعاب (تنبیه) عامل جلوگیری از طغیان، نه عامل تربیت ۷۴
- ۶-۶-۱۴- لزوم آگاهی کودک از علت تشویق یا تنبیه ۷۶
- ۶-۶-۱۵- منشاء خطاهای ذهن یا لغزشگاههای اندیشه از نظر قرآن ۷۷
- ۶-۶-۱۶- بدآموزی و محیطهای نامناسب، عامل اصلی اعراض از دین و خدا ۸۰
- ۸۴..... خلاصه و ارزیابی
- ۷- فصل هفتم: ارزیابی ۸۶
- ۷-۱- ارزشیابی از خود و تاثیر مثبت آن بر تربیت و رفتار ۸۷
- ۷-۲- عقل باید غربال کننده باشد ۸۸
- ۹۰..... خلاصه و ارزیابی
- ۹۱..... یادداشتهای
- ۹۶..... منابع و مأخذ

فصل اول

مقدمه

—

۱- مقدمه

همانگونه که می‌دانیم کشور ایران به لحاظ جوان و پرانرژی بودن جمعیت و قرار گرفتن در رده‌های بالای میانگین ضریب هوشی در سطح جهان و به لحاظ دارا بودن منابع غنی انرژی و همچنین تنوع آب و هوایی جهت کشت انواع محصولات کشاورزی، دارای پتانسیل بسیار قوی جهت تبدیل شدن به کشوری مقتدر از نظر اقتصادی می‌باشد.

از نظر فرهنگی و اجتماعی نیز وضع به همین منوال است. ملت و کشور ایران با دارا بودن سابقه چندین هزار ساله در فرهنگ و تمدن و همچنین تقویت و تکمیل شدن این فرهنگ و تمدن با فرهنگ و تمدن غنی و پر بار اسلامی در حدود چهارده قرن پیش تاکنون دارای نیرو و پشتوانه‌ای عظیم و بالقوه جهت تبدیل شدن به کشوری که علاوه بر حل مشکلات خود توانایی صدور فرهنگ و تمدن را به سایر کشورها و ملتها را داشته باشد نیز می‌باشد.

حال با توجه به این حجم عظیم و پتانسیل نیروهای انسانی و مادی و فرهنگی و معنوی تنها نیرویی که جای آن خالی احساس می‌گردد، همانا نیروی مدیریت و برنامه‌ریزی است که بتواند با استفاده بهینه از این منابع عظیم، کشور و ملت ایران را به سوی تعالی معنوی و مادی در خور شأن سوق دهد.

در خصوص مدیریت و برنامه‌ریزی، آن بخش که نسبت به سایر بخشهای جامعه از حساسیت و موقعیت ممتازی برخوردار است، همانا بخش فرهنگ و تعلیم و تربیت جامعه است، چرا که پیشرفت مادی و معنوی هر ملتی رابطه تنگاتنگ و نزدیکی با نظام تعلیم و تربیت و کارایی آن نظام دارد. کارایی نظامهای تعلیم و تربیت نیز رابطه تنگاتنگ و نزدیکی با نظام برنامه‌ریزی و مدیریت آموزشی و درسی آن کشور و ملت دارد و کارایی نظام برنامه‌ریزی و مدیریت آموزشی و درسی یک کشور علاوه بر مد نظر قرار دادن و استفاده نمودن از پیشرفته

ترین روشها و ابزار در تمامی اجزاء برنامه ریزی و مدیریت، می بایست اساس و مبنای مدیریتها و برنامه ریزیها با توجه به ارزشها، معیارها و فرهنگ حاکم بر آن جامعه صورت گیرد.

چنین بنظر می رسد که نظام تعلیم و تربیت در جامعه ما در حال حاضر بدون در نظر گرفتن ارزشها و معیارها و مبنای فرهنگی ایرانی، اسلامی حاکم بر جامعه، با کپی برداری اولیه از نظام تعلیم و تربیت کشورهای بیگانه که هیچگونه سنخیتی در اصول و مبنای ارزشی و فرهنگی با کشور و ملت ایران نداشته اند صورت گرفته است؛ اگر چه بعدا توسط برنامه ریزان و مدیران داخلی گاهها شاخ و برگهایی کاسته و یا افزوده گردیده است ولی این اقدامات نتوانسته است مشکل اصلی نظام تعلیم و تربیت جامعه ما را حل نماید.

بنابراین بنظر می رسد برای بازسازی نظام تعلیم و تربیت می بایست ضمن لحاظ نمودن تمامی جنبه های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، دینی و ... در برنامه ریزی های خود و کلان آموزشی و درسی اقدام نمود.

برای اطلاع از اصول و مبنای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، دینی، تاریخی و ... هر جامعه ای و ملتی بهترین راه مراجعه به افکار و آراء اندیشمندان، متفکران و صاحب نظران آن جامعه می باشد. جامعه ما به لحاظ دارا بودن اندیشمندان صاحب نظر و متفکر که با تمامی اجزاء سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، تاریخی و ... جامعه آشنایی و وقوف داشته باشند، چه در گذشته و چه در زمان حال هیچ گونه کمبودی احساس نمی نماید.

در عصر حاضر شهید مطهری بعنوان اندیشمندی متفکر و صاحب نظر در عرصه های مختلف فرهنگی، دینی، سیاسی، اجتماعی، تاریخی و تربیتی مطرح می باشد، که استفاده از آراء تربیتی ایشان در پی ریزی و یا بازسازی اجزاء مختلف نظام و برنامه های تعلیم و تربیت می تواند موثر و کارساز واقع گردد.

بنده به عنوان دانشجوی رشته تعلیم و تربیت اسلامی تحقیق و پژوهش درباره آراء و اندیشه های تربیتی شهید مطهری را بر خود فرض دانسته و موضوع پایان نامه خود را به بررسی این موضوع اختصاص داده ام؛ هر چند که معتقدم با فکر قاصر و فعل ناقص بنده قطعا حق موضوع آنچنانکه شایسته و بایسته است ادا نخواهد گردید.

۱-۲- هدف تحقیق

شهید مرتضی مطهری بزرگ فیلسوف و متفکر جهان اسلام در قرن معاصر است که توانسته با استفاده از منابع عظیم اسلامی در زمینه‌هایی چون فلسفه، منطق، کلام، اصول، فقه، تاریخ و ... و با تعمق و غور خاص خود خصوصاً در مسائل فلسفی، گذشته از به یادگار گذاشتن آثاری جاوید و ماندگار در زمینه‌های مختلف، به ایجاد افقی تازه و روشن در جهت شناخت همه جانبه اسلام در همه ابعاد و سطوح اقدام نموده است که جا دارد محققان جامعه ما ضمن ارج نهادن به مقام شامخ این استاد فرزانه، با مطالعه موشکافانه نظرات و آراء این دانشمند بزرگ نسبت به ترویج و بکارگیری اندیشه‌های عالمانه آن مرحوم در مسائل مختلف علمی، اجتماعی و ... اقدام نمایند. با توجه به این امر تحقیق حاضر هدفهای زیر را دنبال می‌نماید.

الف: آشنایی با نظرات و آراء تربیتی استاد شهید مطهری و استخراج آنها.

ب: تنظیم این آراء و نظرات در قالب اهداف، برنامه، معلم، یادگیری، تدریس و ارزیابی.

ج: استفاده از آراء و نظرات استاد در جهت تدوین و تهیه برنامه‌های آموزشی و پرورشی که بیشتر با اصول و مبانی تربیتی اسلام تطابق داشته باشد.

۱-۳- اهمیت و لزوم تحقیق

نظام تعلیم و تربیت در هر جامعه‌ای در صورتی کارایی و نقش اساسی خود را ایفا خواهد نمود که برگرفته از ارزشها، فرهنگ و اصول و مبانی فکری حاکم بر آن جامعه باشد. همانگونه که می‌دانیم جامعه ایران قبل از انقلاب شکوهمند اسلامی سالیان متمادی تحت نفوذ و سیطره سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشورها و عناصری بوده است که هیچ گونه سنخیت و تطابقی با فرهنگ و تمدن اسلامی حاکم بر روح حقیقی جامعه ایران نداشته است، در این میان آنچه که باعث اثرگذاری عوامل بیگانه و غیربومی و غیراسلامی بر ارکان مختلف جامعه اسلامی ما گردید، همانا سرسپردگی و خودباختگی عناصر نظام حاکم بر جامعه ایران قبل از انقلاب اسلامی بوده است که بدون در نظر گرفتن پشتوانه‌ها و منابع غنی اسلامی و فرهنگی جامعه

خود، اصرار بر تقلید و یا نسخه برداری از نظامهای سیاسی، اجتماعی، حقوقی، اقتصادی و بخصوص نظام تربیتی کشورهای بیگانه بدون در نظر گرفتن ارزشها و فرهنگ حاکم بر جامعه ایران داشته‌اند، و همین امر باعث بروز مشکلاتی عدیده و در نهایت ناکارآمدی نظام تعلیم و تربیت کشور ما گردیده است.

بدیهی است برای بنیان نهادن نظامی موفق در تعلیم و تربیت می‌بایست با بهره جستن از افکار و اندیشه‌های دانشمندان و متفکران دلسوخته و آشنا با فرهنگ و مبانی اعتقادی و تاریخی اسلامی و ایرانی به پی ریزی تازه‌ای در نظام تعلیم و تربیت دست زد. از آنجا که شهید مطهری بعنوان دانشمند و متفکری آگاه به اصول و مبانی فرهنگی و اعتقادی و تاریخی و فلسفی جامعه ما مطرح است با استفاده از نظرات و افکار او شاید بتوان در رفع پاره‌ای از مشکلات موجود در نظام تعلیم و تربیت کشورمان اقدام نمود.

۱-۴- روش تحقیق

از آنجا که شهید مطهری در زمینه‌های مختلف فلسفی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، اخلاقی و دینی دارای آراء و اندیشه‌های بلند و پرمغز و بکری می‌باشد، در زمینه تعلیم و تربیت نیز از وی آثار و اندیشه‌هایی برجای مانده است که گویای تفکرات و آراء او نسبت به اجزاء مختلف تعلیم و تربیت اسلامی است. اگر چه آراء تربیتی شهید مطهری بصورت پراکنده و اغلب در قالب سخنرانی بوده و بعداً بصورت مکتوب در آمده‌اند، و بجز کتاب تعلیم و تربیت اسلامی او که در آن بطور کامل به تعلیم و تربیت اسلامی پرداخته است، بقیه آراء و نظرات وی را باید در سایر آثار وی جستجو نمود.

در این تحقیق با توجه به موضوع، تنها روش معقول جهت انجام پژوهش، روش کتابخانه‌ای بنظر می‌رسید، که در این زمینه اقدامات زیر انجام گرفته است:

۱- ابتدا ضمن مطالعه دقیق کلیه آثار برجای مانده از شهید مطهری، خصوصاً کتاب تعلیم و تربیت وی به جمع آوری اطلاعات مورد لزوم به صورت منظم و در قالب فیشهای از پیش تعیین شده اقدام گردید.

۲- تنظیم و تدوین اطلاعات گردآوری شده در قالب اهداف، برنامه، معلم، تدریس یادگیری و ارزیابی.

۳- تلخیص، ارزیابی و گاهاً نتیجه‌گیری وارائه پیشنهاد با توجه به آراء و افکار تربیتی شهید مطهری.